

МІНОС

Майже сімдесят років тому англійський археолог Еванс, порпаючись в антикварних крамничках Афін, знайшов жіночі амулети, вкриті таємничими знаками, яких ніхто не міг розшифрувати. Після тривалих роздумів він дійшов висновку, що ці амулети походять з острова Крит. Тому вирушив туди, придбав ділянку землі в тому місці, де, за його припущеннями, було поховане місце Кнос, найняв копачів і по двох місяцях змornoї праці виявив рештки палацу Міноса – славетного Лабіринту.

Поети й історики античних часів, починаючи від Гомера, твердили, що перша грецька цивілізація виникла не в Мікенах, – тобто не на суходолі, – а на острові Крит, і досягла найбільшого розквіту в часи царювання Міноса, за дванадцять чи тринадцять століть до народження Ісуса Христа. Цар Мінос, розповідали вони, мав багато жінок, які марно намагалися подарувати йому нащадків, виплджуючи натомість змії і скорпіонів. Лише Пасифая спромоглася народити йому нормальних дітей, серед них Федру та білявку Аріадну.

На лихо, Мінос образив бога Посейдона, який помстився йому, підбивши Пасифаю закохатися в бика, що правда, священного. Задовольнити цю пристрасть їй допоміг, зробивши дерев'яного бика, вмілець Дедал, що втік

до Криту з Афін, де він убив свого небожа, заздрячи його будівельному хистові. Від цього любовного зв'язку народилася дивна істота – Мінотавр, напівлюдина-напівбик. Міносові досить було глянути на потвору, щоб зрозуміти, з ким його зрадила дружина.

Цар наказав Дедалові спорудити лабіринт, щоб запротирити туди страховисько, але ув'язнив там і самого будівельника з сином Ікаром. Годі було знайти шлях на волю з плутанини коридорів і галерей. Одначе геніальний винахідник Дедал зробив собі та синові штучні крила з пір'я та воску, й обидва втекли, злетівши в небо. Сп'янілий від лету Ікар забув батькову настанову триматись далі від сонця, віск розтанув, і він упав у море. А пригнічений горем Дедал приземлився на Сицилії і приніс туди перші технічні знання.

Тим часом Мінотавр і далі вештався Лабіринтом, вимагаючи для поживи сімох дівчат і сімох юнаків на рік. Мінос постачав їх йому з переможених у війнах країн. Мешканець Лабіринту вимагав таких жертв і від Егея, царя Афін. Егеїв син Тесей, замисливши вбити Мінотавра, зголосився вирушити разом з іншими бранцями на Крит. Перш ніж увійти до Лабіринту, він спокусив Аріадну, яка дала йому клубок пряжі, щоб коханий знайшов зворотний шлях. Хоробрий юнак виконав своє завдання, вийшов із Лабіринту, при вході на нього чекала кохана, і, вірний обіцянці, він одружився з нею й забрав з собою. Але на острові Наксос кинув її сонною біля моря й подався далі з гуртом товаришів.

Сучасні історики відкинули цю оповідь як вигадану від початку до кінця і, мабуть, мали рацію. Але вони заперечували й те, що за дві тисячі років до народження Ісуса Христа і за тисячу років до заснування Афін на Криті розквітла велика культура, про яку розповів Гомер. І тут історики, безперечно, помилялися.

Дізнавшись про відкриття Еванса, археологи багатьох країн поквапились на місце події, відновили розкопки, і

невдовзі з глибин землі з'явилися на світ будинки, монументи та інші свідoctва критської культури, яку було названо на ім'я царя Міноса – мінойською.

Ще й сьогодні вчені запекло сперечаються щодо її походження. Одні називають джерелом цієї культури Азію, інші – Єгипет. Однак не підлягає сумніву, що мінойська культура була першою на європейській землі. Вона досягла великого рівня розвитку і вплинула на цивілізації, які незабаром утворилися в Греції та Італії. Саме на Криті два великі законодавці – Лікурґ і Солон – шукали взірців для своїх політичних конституцій, тут виник запозичений потім Спартою хоровий спів, тут жили й творили засновники перших скульптурних шкіл.

Досліджуючи розкопки, фахівці поділили мінойську культуру на три ери, а кожна з них – на три періоди. Залишімо їх з їхніми надто складними для нас розрахунками й спробуймо зрозуміти в загальних рисах життя на Криті чотири тисячі років тому. Судячи з того, як воно виглядає на тодішніх картинах і барельєфах, критяни були людьми дрібною, але гармонійною статури, жінки мали блідий колір шкіри, чоловіки – темний, через що їх називали червоношкірими. Важливим елементом чоловічого одягу була чалма, жіночого – капелюшки, які могли б і сьогодні мати успіх на виставках моди в Парижі чи Венеції. Обидві статі вважали ідеалом форми трикутник і тому носили туго стягнуті в талії туніки. Жінки відкривали груди, які, мабуть, були квітучі й красиві. Одна з критянок постає на картині такою кокетною й звабною, що археологи, попри їхню одвічну суворість, нарекли її Парижанкою.

Спочатку Крит, очевидно, складався з кількох держав чи царств, що ворогували поміж собою. Але Мінос, спритніший і розумніший за інших, приборкав суперників і об'єднав острів, зробивши столицею рідне місто Кнос. Важко сказати, чи було ймення Мінос власним іменем, чи титулом, що його давали правителям, яких у Єгипті називали фараонами, а в Римі – цезарями. Відомо

лише, що той, хто об'єднав Крит і мав, згідно з легендою, дружину Пасифаю і великі клопоти, яких вона йому завдала, жив і царював за тринадцять століть до народження Ісуса Христа, коли в усій Європі не блимав іще навіть бліденький вогник цивілізації.

Якщо вірити Гомерові, Крит пишався дев'яноста містами. Окремі з них конкурували зі столицею кількістю мешканців, культурою та багатством. Фест був великим портом, де концентрувалася морська торгівля з Єгиптом; Гурнія – центром текстильного виробництва й «духовною столицею», як сьогодні Мілан в Італії; Агіа-Тріада – літньою резиденцією царя й уряду, про що свідчать залишки царської вілли. Житлові будинки мали два, три і навіть п'ять поверхів з широкими внутрішніми сходами.

А на картинах і барельєфах, які оздоблювали стіни, можна й сьогодні бачити чоловіків, що грають у шахи, й господиню дому, котра сидить за прядкою й знудьговано поглядає на гравців. Власне, чоловіки нещодавно повернулися з інших, мисливських ігор, і біля їхніх ніг стомлено лежать ті, хто допомагав їм виганяти з лігва ведмедя чи кабана: схожі на хортів сухорляві собаки і дикі коти, яких довго дресирували для полювання. Ще одним популярним видом спорту, в якому критяни досягли неаби-

яких успіхів, був бокс. Спортсмени легкої ваги боксували великими руками й мали право завдавати удари ногами, як сьогодні це роблять сіамці; боксери середньої ваги вдягали шоломи, а важкої – ще й рукавички.

Бог цього народу звався Велькан і дорівнював значенням грецькому Зевсові й римському Юпітерові. Він був усемогутній та запальний, і коли шаленів, то люд звертався з молитвами до богової матері, благаючи, аби та вгамувала свого сина. Великою перевагою Міноса як царя було те, що він вів своє походження од бога чи принаймні зміг переконати в цьому своїх підданих. Видаючи якийсь закон, хвалився, що це Велькан напоумив його минулої ночі, а реквізуючи корець зерна чи отару овець, заявляв, що треба зробити подарунок Вельканові. Зрозуміла річ, такі подарунки бог залишав Міносові, котрий звелів своїм будівничим спорудити під царським палацом величезні льохи для зберігання всілякого добра.

Це був народ воїнів, мореплавців і митців. Завдяки цим останнім ми маємо змогу хоча б частково уявити собі цивілізацію, яка за Міноса досягла свого найвищого розквіту. Але не відомо, що викликало її занепад, який, судячи зі стану руїн, відбувався вельми швидко. Може, Кнос був зруйнований землетрусом і пожежами, які він спричинив? Розкопки свідчать про те, що пречудові палаци і театри, житлові будинки і крамниці були знищені раптово, коли міщани займалися своїми буденними справами.

Можливо також, що занепад розпочався задовго до цього й природна катастрофа лише прискорила його. Є й чимало ознак, що давня цивілізація Криту, створена поколіннями стоїків за сімсот чи вісімсот років до свого кінця, стала за часів Міноса цивілізацією епікурейців, тобто шукачів життєвих насолод, і наповнилася гноєм, як дозрілий налив. Кипарисові гаї позникали, стихійне мальтузіанство зменшило кількість населення, криза в Єгипті підірвала торгівлю. До всіх негараздів, можливо, додався ще й землетрус.

Але, найвірогідніше, остаточний занепад критської цивілізації був спричинений нашестям ахейців, які саме тоді рушили з Фессалії на Пелопоннес і зробили Мікени своєю столицею. Вони знищили на Криті все, навіть мову, яка за Міноса не була грецькою, про що свідчать знайдені написи.

І хоча ніхто не зміг їх прочитати*, є думка, нібито критяни мали єгипетське чи східне коріння. Ми не в змозі ні підтвердити, ні заперечити цього. Однак можемо повторити, що цивілізація Криту була першою цивілізацією Європи, а Мінос – нашим першим «видатним співгромадянином».

* Тепер критську писемність уже розшифровано. – *Прим. перекл.*

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ШЛІМАН

Мені здається, найкращим способом віддати шану нашому сучасникові Гайнріху Шліманові за величезний внесок у відновлення історії класичної цивілізації було б залучити його до когорти її головних героїв. Він сам довів, що палко цього бажав, обравши наприкінці XIX сторіччя своїм богом Зевса і звертаючись до нього з молитвами, назвавши сина Агамемноном, а дочку – Андромахою, служників – Пелопом і Теламоном і принісши Гомерові в жертву власне ім'я і статки.

Він був божевільним, але німецьким божевільним, тобто організованим у своєму безумстві, і прихильна доля щедро віддячила йому за це. Першою історією, що її він розповів батькові у п'ять чи шість років, була не казка про Червону Шапочку, а легенда про діяння Одиссея, Ахілла і Менелая. Йому було вісім, коли він урочисто оголосив родині, що має намір відшукати Трою і довести цим рутинерам – учителям історії, – що вона насправді існувала. Йому виповнилося десять, коли він склав латиною твір на цю тему. А в шістнадцять хлопцеві здалося, ніби його палке захоплення Троєю геть-чисто зникло. Нічого дивного. Адже тоді він був служником у харчівні, де не роблять археологічних відкриттів, а незабаром у пошуках щастя

зійшов на борт корабля, який взяв курс не на Елладу, а на Америку.

Плавання тривало недовго. Корабель зазнав аварії й потонув, а юного мандрівника врятували біля берегів Голландії. Побачивши в цій події знак провидіння, він вирішив залишитися в країні тюльпанів, зайнявся торгівлею і в двадцять п'ять років уже був заможною людиною, а в тридцять шість – великим підприємцем. І ніхто не міг запідозрити, що в перервах між укладанням угод він уперто студіює Гомера. Справи змушували Шлімана часто їздити до інших країн, і скрізь, де йому доводилось бути, він вивчав місцеві мови. Знаючи німецьку та нідерландську, він опанував французьку, англійську, італійську, російську, іспанську, португальську, шведську, польську й арабську. Його «Щоденник» написаний мовами місць перебування. Але мова, якою він думав, завжди була давньогрецька.

Одного дня Шліман раптом замкнув банк, зачинив крамниці й повідомив свою дружину-росіянку, що має намір залишити Голландію й оселитися в Трої. Бідна жінка запитала, де це місто, про яке вона ніколи не чула і яке буцімто насправді не існувало. Гайнріх показав їй на мапі, де воно має бути, і дружина зажадала розлучення. Шліман не заперечував. Він дав оголошення в газети, що хоче одружитися з будь-якою жінкою, але доконче грекинею. Йї серед отриманих фотографій вибрав дівчину, котра була на двадцять вісім років молодша за нього. Він негайно одружився з нею за гомерівським ритуалом, оселив її в Афінах на віллі «Беллефронте», і коли вона народила йому Андромаху й Агамемнона, їй довелось докладати зусиль, щоб він погодився їх охрестити. Шліман таки дав на це згоду, але за умови, що священник, окрім уривків з Євангелія, прочитає на хрестинах кілька строф з «Іліади». Лише німці здатні виявляти своє божевілля в такий дивний спосіб.

Року 1870 Гайнріх Шліман прибув до спраглого, обпаленого сонцем північно-західного узбережжя Малої Азії,

де, як це стверджував Гомер і заперечували археологи, була похована Троя. Сміливець чекав рік, щоб одержати від турецького уряду дозвіл на розкопки одного зі схилів пагорба Гіссарлик. Він перебув тут по-сибірському холодно зиму, риючи ґрунт разом із дружиною та копачами. По дванадцятьох місяцях марних зусиль і шалених витрат, які б змусили опустити руки навіть апостола, одного дня кирка вдарила в щось, що було не простою каменюкою, а мідною скринею. Відчинена, вона явила захопленим очам шаленця те, що він одразу ж охрестив «скарбами Пріама»: тисячі й тисячі золотих і срібних речей.

Шліман розрахувався з копачами, вніс усі ці багатства до бараку, замкнув двері, обчіпляв дружину намистом, порівняв його з описами Гомера і, переконавшись, що саме в ньому пишались Єлена й Андромаха, повідомив про це телеграфом найвідоміших археологів світу.

Ті не поїняли віри й заявили, що Шліман сам завіз туди весь той скарб, купивши його на афінських ринках. Йому повірив лише турецький уряд – але з метою віддати під суд за незаконне привласнення цінностей. Однак деякі сумлінніші за інших світила науки, такі, як Дерпфельд і Вірхов, вирішили переконатись у всьому на власні очі. Йі попри завзятий скептицизм були змушені скласти зброю перед неспростовністю доказів. Вони самостійно повели далі розкопки й виявили руїни не одного, а дев'яти міст. Єдиний їхній сумнів полягав тепер не в тому, чи існувала Троя, а яке з дев'яти міст було нею.

Поки там що, наш причинний з властивим йому спокоем розплутував юридичний клубок, заплутаний турецьким урядом. Переконаний, що в Константинополі його неоціненні знахідки загинуть без вороття, він таємно відправив їх до державного музею в Берліні – найкращого, на його думку, місця для збереження цих скарбів. Відтак, озброївшись найдавнішим із путівників – «Описом Еллади» Павсанія, вирішив довести світові, що Гомер казав правду не лише про Трою та війну, яка там відбулась, а

й про її головних героїв. І заходився розшукувати серед руїн Мікен могилу Агамемнона.

І знову добросердий Господь, який симпатизує причинним, винагородив пошукача за наполегливість, повівши до підземель палацу нащадків царя Атрея, де Шліман знайшов у саркофагах кістяки, золоті маски, клейноди й посуд тих владарів, котрі, як досі вважалось, існували лише у фантазії Гомера. Він телеграфує королеві Греції: «Ваша величносте, я розшукав Ваших предків». Відтак, будучи вже цілком упевненим у своїй правді й прагнучи завдати останнього удару скептикам усього світу, прямує до Тиринфу і викопує тут циклопічні мури палацу Протея, Персея й Андромеди.

Шліман помер 1890 року, розвіявши порохом теорії й гіпотези, на яких доти трималися знання про грецьку передісторію і де твердження Гомера та Павсанія вважали чистісінькою фантазією. Захмелілий від перемог, він, мабуть, похапцем приписав Пріамові скарби, виявлені на пагорбі Гіссарлик, а Агамемнонові – кістяк, знайдений у саркофазі в Мікенах. Свої останні роки відкривач Трої полемізував з тими, хто сумнівався в цьому, і в розпалі суперечок виявляв скоріш агресивність, ніж силу переконань.

Але пам'ятаймо про те, що він вважав себе сучасником Агамемнона й дивився на вчених мужів з відстані трьох тисячоліть. Його життя було найкрасивішим, найщасливішим і найповнішим з тих, які може прожити людина. Й ніхто не має права відібрати в нього заслугу того, що він осяяв світлом темряву, яка огортала грецьку історію до часів Лікурга.

Розкопки, які за його прикладом здійснили Вальдштайн, Мюллер, Стаматакіс та багато інших вчених у Беотії, Фессалії та Евбеї, довели істину того, що Шліман почерпнув у Гомера. А саме – що одночасно з критською культурою і незалежно від неї на грецькому суходолі розквітла інша, можливо, менш розвинена культура з центрами в Аргосі й Тиринфі. Вона одержала назву мікенської

від головного міста – Мікени – і виникла за шістнадцять століть до Різдва Христового. Не знати, до якого етносу належав її народ. Відомо лише, що Греція тієї доби складалася з окремих маленьких державок – Спарти, Егіни, Елевсину, Херонеї, Дельф та ін. Їхні мешканці називались загальним іменем пеласги, тобто «люди моря», мабуть, тому, що прибули з-за моря, згодом з Малої Азії. Вони підтримували зв'язки з Критом і частково копіювали його культуру, не вступаючи в суперництво з нею.

Щодо їхньої мови, то про це нічого не відомо, як і про мову Криту. Можна лише сказати, що вона не була грецькою, але стала такою після навали ахейців, північного племені, яке рушило на Пелопоннес у XIII столітті до Р. Х., підкорило й об'єднало його, створивши тут царства, в чийх палацах з'являвся мандрівний лірник Гомер. Він не розповів нам про ахейську навалу, яка є лише гіпотезою. Гомерівська історія почалася пізніше й до Шлімана вважалася чистою фантазією, а її головні герої – вигаданими.

Але тепер, після відкриттів божевільного німця, ми не маємо права брати під сумнів історичну реальність Агамемнона й Менелая, Єлени й Клітемнестри, Ахілла та Патрокла, Гектора й Одиссея, навіть якщо їхні пригоди були не зовсім такими, як розповів Гомер. Шліман збагатив історію й збіднив легенду, з якої зникло чимало видатних постатей. Завдяки йому кілька століть, що ховалися в темряві, вийшли на денне світло, перше непевне світло ранньої зорі. Ось чому ми маємо вдовольнити його бажання стояти поруч із Гомером та його героями у відтвореній грецькій цивілізації.